

HAVÂRİC

(bk. HÂRİCİLER).

HAVAS

(bk. DUYU).

HAVAS

(الخواص)

Özel bilgiler
ve özel hallere sahip
veliler anlamında
bir tasavvuf terimi.

Sözlükte “bir nesneyi diğerlerinden farklı ve üstün kılan nitelik” anlamına gelen *hâssa* kelimesinin çoğulu olup genellikle *avam* karşıtı olarak “seçkin kişiler” mânâsında kullanılır. Tasavvufta, herkes-te bulunmayan birtakım bilgilere ve hallere, yetenek ve ruh temizliğine sahip velilere *havâs* veya *ehl-i husûs*, bunların en üstün olanlarına *hâssü'l-havâs* veya *hâssatü'l-hâssa* adı verilir; böylece tasavvufi anlayışta müslümanlar *avam* ve *havâs* şeklinde iki kategoriye ayrılır. *Havas* ve *hâssü'l-havâs*, şer'î yükümlülükler konusunda *avam*la aynı hükümlere tâbi olup *avam*a uygulanan hükümler onlara da uygulanır. Ancak *havâs* nâfile ibadetlere büyük önem vermesi, haram ve mekruh olan şeylerden titizlikle kaçınması, dinî hayatı en mükemmel şekliyle yaşamaya çalışması sonucunda birtakım özel bilgilere ve hallere sahip olarak *avam*dan ayrılır.

Mutasavvıflara göre Hz. Peygamber'in vahiy alma, mi'raca çıkma ve mucize gösterme gibi sadece kendine has bazı halleri (hasâisü'n-nebî) vardır. Aynı şekilde Resûl-i Ekrem sırdaşı olan Huzeyfe b. Yemân'a başkalarının bilmediği bazı şeyleri haber verdiği gibi Ali'ye de başkalarının bilmediği yetmiş kadar ilim dalını öğretmiş, ancak Hz. Ali, *avam*ın kendisini yalancılıkla suçlamasından çekindiği için bunları açıklamamıştı. Hz. Ebû Bekir firâsete ve ilhama mazhar olmuş, Hz. Ömer hak ile bâtıl birbirinden ayırma yeteneğine sahip olduğu için kendisine “Fârûk” denilmiştir (Serrâc, s. 38, 168-182). Hadis âlimleri hadis alanında, fıkıh âlimleri hukuk alanında uzman oldukları gibi sûfiler de ruh ve gönül halleri hususunda uzmandır. Bu konudaki bilgilerin ve hallerin bir bölümü Hz. Peygamber ve sahâbeden kendilerine intikal etmiş, bir kısmına ise ibadet, ahlâk, edep konula-

rında hassasiyet göstermek, ruh ve kalp hallerini kontrol altında tutmak, nefsi günah kirinden arındırmak, ilâhî hakikati ve sırrı kavramaya çalışmak suretiyle kendileri ulaşmıştır. Büyük bir ruhî çaba ve mânevî tecrübe ile kazanılan bu bilgilere “ilm-i husûs” adı verilir. “Ledün ilmi” veya “bâtın ilmi” de denilen bu bilgi türü sûfilere hastır (a.g.e., s. 31-33). *Havas* ve *hâssatü'l-havâs*, bu ilim sayesinde Kur'an ve hadisten herkesin farkına varamadığı mânaları bulur ve ortaya çıkarır. Meselâ Hz. İbrâhim'in gördüğü yıldız his, ay akıl, güneş Hak nuru şeklinde yorumlanmış; bundan da *avam*ın his, *havass*ın akıl, *hâssatü'l-havâs*ın Hak nuru ile irşad edildiği sonucuna varılmıştır (Haydar el-Âmülî, s. 359).

Havas-avam ayırımına ilk sûfilerden itibaren bütün mutasavvıflarda rastlanır. Zünnûn el-Misrî, “*Avam* gûnahtan, *havâs* gafletten tövbe eder” derken bu ayırımı yapmıştır (Kuşeyrî, s. 260). Sûfiler tevhid gibi en hassas konularda bile *avam-havas* ayırımı yapmışlardır. Meselâ Cüneyd-i Bağdâdî biri *avam*a, diğeri *havassa* ait iki tür tevhidden bahsetmiş (Serrâc, s. 49), daha sonra *havass*ın tevhid anlayışına “tevhid-i sûfiyye” veya “tevhid-i hâlî” denilmiştir. Aynı ayırımı yapan Gazzâlî *avam*ın tevhidinin “Lâ ilâhe illallah”, *havass*ın tevhidinin “Lâ ilâhe illa hû” olduğunu söyler (*Mişkâtü'l-envâr*, s. 21).

Havastan olan bir kişinin kalbi uyanık, ahlâkı güzeldir. Hayır yapar, başkalarını buna davet eder. İyiliği emredip kötülükten menetme sorumluluğu çerçevesinde hükümdarlarla barış içinde bulunur (Sülemî, s. 226). Mutasavvıflar edep, ahlâk, hal, ilim ve mârifet gibi meziyetler bakımından halktan ileride olan *havass*ın aynı zamanda mütevazî, sabırlı ve hayır sever olmaları gerektiğini söylerler. Sûfiler, bir kimsenin havastan olmasının kendisine herhangi bir ayrıcalık sağlamadığını kabul etmekle beraber *avam*, *havâs* ve *hâssü'l-havâs*ı bazan farklı hükümlere tâbi kıldıkları da olur. Meselâ Kuşeyrî'nin üstadı Ebû Ali ed-Dekkâk semâi *avam* için haram, zâhidler (*havâs*) için mubah, sûfiler için müstehap sayardı (*Risâle*, s. 458).

Tasavvufta genellikle ibadet, hal, ahlâk, edep, ilim ve irfan üçlü bir sınıflandırmaya tâbi tutulur. Buna göre meselâ bir ahlâk kuralı alelâde, iyi veya en iyi şekilde uygulanabilir. *Avam* bu kuralları alelâde, *havâs* iyi, *hâssü'l-havâs* ise en iyi şekilde yerine getirir. Kur'an'da, “Allah'a koşunuz” (ez-Zâriyât 51/50) buyurulmuştur.

Bu buyruğu *avam* bilgisizlikten bilgiye, tembellikten çalışmaya, darlıktan genişliğe koşarak; *havâs* habere dayanan bilgiden görmeye dayanan bilgiye, şekillerden ilkelere, huzurdan tecride koşarak; *hâssü'l-havâs* ise mâsivâdan Hakk'a koşarak uygular (Herevî, s. 12). İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn; muhâdara, mükâşefe, müşâhede; tevâcüd, vecd, vücûd gibi üçlü sınıflandırmalar da hep bu temele dayanır.

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lûmâ'* (nşr. Tâhâ Abdülbâkî Sürûr), Kahire 1960, s. 31-33, 38, 49, 168-182; Sülemî, *Tabakât*, s. 226; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 260, 458; Herevî, *Menâzil*, s. 12; Gazzâlî, *İhyâ'* (Beyrut), I, 33; III, 15; a.mlf., *Mişkâtü'l-envâr*, Beyrut 1986, s. 21; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1983, I, 504; Haydar el-Âmülî, *Câmî'u'l-esrâr*, Tahran 1378, s. 359; Süleyman Nedvî, *Asr-ı Saâdet* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1928, III, 1392; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 98; III, 87, 176.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HAVAS İLMİ

Nesnelerle harf, kelime ve duaların gizli özelliklerinden faydalanarak gaybdan haber verdiği veya varlıklar üzerinde etkili olduğu ileri sürülen bir ilim.

Bir nesnede bulunup başkalarında bulunmayan tabiat, özellik ve niteliği ifade eden *hâs* ve *hâssa* kelimelerinin çoğulu olan *havâs* insanlar için kullanıldığında “sıra dışı, üstün, seçkin kişiler” anlamına gelir.

İslâm âlimleri, Allah'ın varlıkları farklı şekillerde ve bir hikmet üzere yarattığı gerçeğinden hareketle onlardaki ilâhî sırları keşfedebilmek için türlerini araştırmaya çalışmışlardır. Meselâ Câhiz, Gazzâlî, Demîrî, Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvînî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Dâvûd, Hârûn Şah es-Simâvî gibi âlimler, tabiattaki canlı ve cansız varlıkların sahip oldukları özellikleri keşfetmek üzere gayret göstermiş, araştırmalarını kitap ve risâleler şeklinde ortaya koymuşlardır. Bu husustaki genel yaklaşım şöyledir: Her varlık türü kendi oluşumunu sağlayan bir elemana sahiptir ve her varlık farklı karışımların meydana getirdiği bir birleşiktir; varlıkları diğerlerinden farklı kılan bu özelliklere “*havâsü'l-eşyâ*” denilir. Dolayısıyla her varlığın kendine ait bir *havass*ı söz konusudur. Ancak bazı varlıkların *hâssaları* bilinmekte, bazılarının ise gizli olduğu için bilinmemektedir. *Havas* ilmiyle uğraşanlar,

bu gizlilikleri keşfederek olağan üstü sayılan birtakım işleri yaptıklarını iddia etmektedirler.

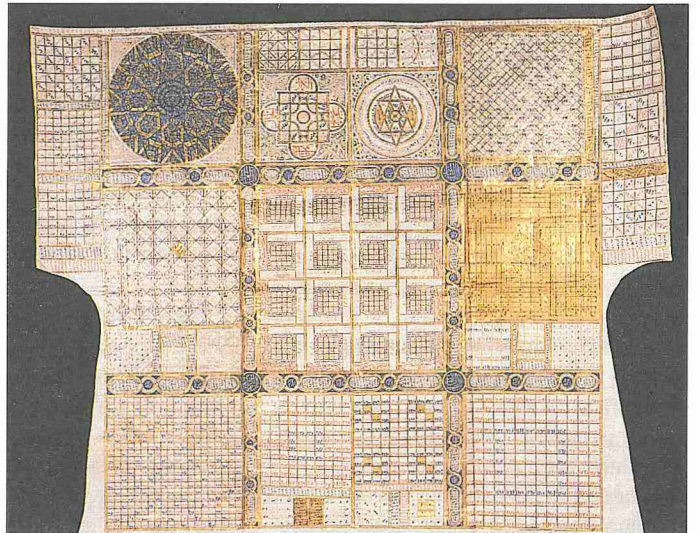
İbnü'n-Nedîm gizli ilimlerin azâim, sihir, şa'beze, nîrâncât, hiyel ve tılsım çeşitlerine ayrıldığını söyledikten sonra bunların bir kısmının (azâim, sihir gibi) cinleri kullanmak, bir kısmının (tılsım, şa'beze, nîrâncât gibi) yıldızları gözlemlemek veya taş, boncuk, yüzük vb. nesneler üzerine işaretler yapıp yazılar yazmak suretiyle icra edildiğini belirtmektedir. Ona göre bu usullerin bazıları Hz. Süleyman ve Âsaf b. Berahyâ örneklerinde olduğu gibi dinen hoş karşılanmakta; bunların İslâm toplumunda ilk uygulayıcıları olan Halef b. Süleyman ed-Destmîsânî, Hammâd b. Mürre el-Yemânî, Ebû'l-Kâsım Fazl b. Sehl el-Harîrî, İbn Vahşiyye el-Keldânî ve arkadaşı Ebû Tâlib Ahmed b. Hüseyin ez-Zeyyât'ın ise hoş karşılanmamaktadır. Yine İbnü'n-Nedîm dindar insanların Allah'a boyun eğmek, ibadetlere sarılmak ve riyâzet yapmak suretiyle ruhanîleri etkileri altına alabileceklerini kabul ederken sihirbazların, şeytanın oğlu (veya torunu) olduğuna ve su üzerindeki bir tahtta oturduğuna inandıklarını Bîzâh'ın isteklerini yerine getirdiği şeklindeki görüşlerini reddetmektedir (*el-Fihrist*, s. 369-372). İbn Haldûn ise havas ilmini, onun bir cüzünü teşkil eden esrâr-ı hurûf ve simya ile bir arada ele almakta ve başlangıçta müslümanlar arasında böyle bir ilmin mevcut olmadığını, daha sonraki yıllarda Şîa ve Bâtınîliğe yönelen sûfiler tarafından İslâm kültürüne sokulduğunu kaydetmektedir (*Mukaddime*, III, 1159). Onun insan-gayb ilişkisini incelerken insanları özellikleri bakımından tabiatı icabı duyuların ve aklın ötesine geçemeyen, ruhanî idraktan âciz nefisler, riyâzet ve gayret sayesinde akıl ve duyuları kullanmadan kısmen gaybı idrak eden nefisler, yaratılışları bakımından beşeriyetten bütünüyle sıyrılıp melekliğe yükselme yeteneğine sahip nefisler olmak üzere üç gruba ayırdığı ve birinci gruba avamı, ikinci gruba velî ve sûfileri, üçüncü gruba da peygamberleri dahil ettiği görülür (*a.g.e.*, I, 411).

Havas ilmi konusunda en geniş bilgiyi Taşköprizâde Ahmed Efendi vermektedir. Ona göre gizli ilimleri elde etmede etkili olan ya nefsin gücü (sihir) ya feleklerin yardımı (da'vet-i kevâkib) veya semavî kuvvetlerle yeryüzü kuvvetlerinin mezc edilmesi (tılsım) yahut da nesnelerin gizli özelliklerinden istifadedir. Nesnelerin gizli (tabii) özelliklerinden faydalanılarak

kazanılan gizli ilimleri de okumakla (ilm-i havâs), yazmakla (nîrâncât), fiil şeklinde (rukye), bedensiz ruhlardan istifade etmek suretiyle (azâim) ve bedenlenmiş ruhların yardımı ile (ilmü'l-istihzâr) gerçekleştirilenler şeklinde kısımlara ayırır; sonra da ilm-i havâssın, esmâ-i hüsnâyı ve kutsal kitapları okuyarak kazanılan hassalardan bahseden bir ilim olduğunu, bundan yararlanabilmek için her şeyden önce insanın kendini tamamen Allah'a verip dünyevî zevklerden uzaklaşması ve yalnız evrad ile ilgilenmesi gerektiğini söyler; böylesine sıkı bir riyâzat yapan kimsenin nesnelerin gizli özelliklerini öğrenebileceğine ve onları kullanabileceğine inanır (*Miftâhu's-sa'âde*, I, 364-370). Kâtib Çelebi, havas ilmine dair bilgilerin tanımını Taşköprizâde'den aynen aktardıktan sonra eşyanın hassalarının (sematik ve antipatik özelliklerinin) sabit, oluş sebeplerinin ise gizli kaldığını ve bunlardan bazılarının akılla kavranmasına karşılık bazılarının anlamaya imkân bulunmadığını, mîknatısın bunlara örnek teşkil ettiğini söyler. Kâtib Çelebi havas ilmine konu olan varlıkları şöyle sınıflandırmaktadır: 1. Hurûf ilmine ait kaidele-
rin içinde yer alan isimlerin ve bu isimleri meydana getiren harflerin havassı; 2. Efsunlarda kullanılan dua ve âyetlerin havassı; 3. Burçların ve yıldızların havassı; 4. İklimlerin ve şehirlerin havassı; 5. Kara ve denizlerin havassı (*Keşfü'z-zunûn*, I, 725-726). Sıddîk Hasan Han ise gizli ilimlerin metotlarını riyâzata dayanan Hint, belirli vakitlerde dualar okumak suretiyle yapılan Keldânî, yıldız ve feleklerin nefislerinin etki altına alınması suretiyle icra edilen Yunan, anlamı bilinme-

yen bazı duaları okumak suretiyle cinler üzerinde etkili olan melekleri emir altına almayı hedefleyen İbrânî-Kiptî-Arap usulü şeklinde gruplandırmaktadır. Bu tak-sime göre havas ilmi Keldânî metoduna girmekte ve biri isim ve harflerin, diğeri de nesnelerin havassına dayanmak üzere ikiye ayrılmaktadır (*Ebcedü'l-ûlûm*, II, 54, 151-153, 236-238, 280-283, 318-319).

Gelenekte havas ilmi denilince harf, rakam, isim ve duaların hassalarından istifade etmek suretiyle yapılan işlemler akla gelmekteyse de gerçekte durum bundan farklıdır ve bu ilmin nesnelerdeki itibarı hâssalardan çok hakiki hâssalara dayandığı görülür. Bu yönüyle havas ilminin fizik, kimya, biyoloji gibi müsbet ilimlerin gelişmesine olumlu katkıda bulunduğu söylenebilir. Nitekim havas ilmi adına çeşitli taş ve madenleri, bitkileri, hayvanları konu edinen birçok eser kaleme alınmıştır. Ayrıca ilim tarihi üzerine yazanların birçoğu havas terimini bu anlamda kullanmıştır. Bunlara *Müfidü'l-ûlûm* adlı kitabında havassı maden, bitki, hayvan, insan ve beldelerin hassaları olmak üzere beş kısma ayıran (s. 204-205) Zekerîyyâ b. Muhammed el-Kazvî'nî örnek gösterilebilir. Çağdaş müslüman müelliflerden bazıları havas ilminin bu iki boyutuna dikkat çekmişlerdir. Rene Guenon'a (Abdülvâhid Yahyâ) göre havas ilminde "gizli ilimler" değil "gizlenmiş ilimler" söz konusudur. Seyyid Hüseyin Nasr'a göre ise bozulmamış haliyle bu ilimler kâinattaki gizli güçleri ve bu güçleri kullanma vasıtalarını ele alır (*İslâm ve İlim*, s. 193). Simya hem bir ilim hem de bir sanattır ve kozmosun yanı sıra nefsi de konu edinerek varlıklara bütüncül bakar.

Cem Sultan
için hazırlanan
tılsımlı
bir görünüm
(TSM, nr.
E 35/971)

Simyaya göre her şey her şeyin içine girmiştir; bu sebeple nesnelerin cevherleri birbirine dönüştürülebilir. Bu anlayış, yalnızca arazların değişken olduğunu kabul eden Aristocu felsefeden ayrı bir şeydir. Simyevî dönüşüm tabii bir süreç değildir ve üst âlemlerdeki güçlerin fizikî âleme girip kozmik süreçleri hızlandırması ile mümkün olmaktadır (a.g.e., s. 197). Halk arasında yaygın şöhrete sahip eserlerde daha çok harflerin, kelimelerin, isimlerin, duaların ve feleklerin kendilerine özgü hassalarının bulunduğu, bu hassaları bilen kişilerin söz konusu bilgiyi kullanmak suretiyle duyarlı ötesinden haber verebildikleri ve nesnelere hükmettikleri ileri sürülmüş, böylece havas ilmi tek boyutlu hale getirilmiştir. Bu haliyle havas ilminin amacı eşyanın hakikatini araştırma olmaktan çıkıp hasmın yenilmesi, gizli hazinelerin bulunması, insanlar arasında sevgi veya nefret duygularının geliştirilmesi, şifa dağıtılması gibi hususlara ve büyücülüğe dönüşmüştür. Bu anlayış zaman zaman savaşa iştirak eden padişah ve kumandanları, korunmak amacıyla üzerine bazı âyet ve vefkler yazılı gömlekler (tılsımlı gömlek) giymeye, üzerinde çeşitli yazı ve şekiller bulunan madalyon, yüzük ve metal muskalar taşımaya sevk etmiştir. Taşköprizâde, Eflâtun'un rakamları birbirlerini sevenler ve sevmeyenler şeklinde ikiye ayırdığını, birinci gruptakileri bir kâğıda yazıp daha önce içine hiç su konulmamış bir kaba koyduktan sonra bu sudan iki kişiye içirilirse aralarında sevgi, aynı işlem ikinci gruptaki rakamlarla yapılırsa nefret ve düşmanlık hasil olacağını söylediğini nakletmektedir (Miftâhu's-sa'âde, I, 396).

Nesnelerin gizli özelliklerinin keşif ve tesbiti esasına bina edilen havas ilminin ilk olarak Mısır'da ortaya çıktığı sanılmakta ve Mısırlılar'ın bitki ve hayvan kültürleri yönünden zengin oluşlarının bu ilmin temellerinin ilk defa orada atılmasını sağladığı düşünülmektedir. Yunanlılar'ın ise havassa dair bilgileri Mısırlılar'dan aldıkları, daha sonra Mendesli Bolos (Düzmece Demokritos), Manethen, Paxamos, Anoxilaos, Kallisthenes gibi filozof-bilginler sayesinde ileri götördükleri ve ardından bu bilgilerin Yeni Pisagorcu etkiler yoluyla Doğu'ya geçtiği tahmin edilmektedir. Ayrıca Empedokles'in kozmolojik fikirlerinde yer alan sevgi ve nefret (sempati-antipati) telakkisi, az çok değişmiş bir şekilde kendinden sonra gelenleri etkilemiş ve nesnelerde gizli özelliklerin bulunduğu fikrine zemin hazırlamıştır. Ha-

vas ilmine dair kuralların belirlenmesinde hermetik akımların öncü bir rolü olmuştur. Bu telakkilere göre Tanrı'nın eseri olan taş, bitki ve hayvan gibi bütün nesnelerde bir ulûhiyyet söz konusudur. Her nesnede farklı ölçüde bulunan ulûhiyyet aynı zamanda onun havassını oluşturur. Eski Yunan'da nesnelerin gerçek özelliklerine dayanan havas kadar, harf ve rakamların hâssalarından faydalanmak üzere teşkil edilen cetveller de önem taşımaktaydı. Yunanlılar, Hermes Trismegistos'un şahsında literatüre "hermetik düşünce" olarak geçen ve kâinata farklı bir yaklaşımla bakan bir yöntemi ortaya koymuşlardır. Bu konuda bazı kaynaklar, Yunanlı filozoflara nisbet edilen ve çoğu apokrif olan çeşitli eserlerin adını vermektedir. Meselâ *Hâfiyâtü Eflâtûn*, *El-vâhu'l-cevâhir*, *ez-Zahrû'l-fâ'ih* ve *n-nûrû'l-lâ'ih* ve *Kitâbü'l-Uşûl ve'd-da-vâbi' Eflâtun'a*; *Risâletü'l-hurûf li'l-mu'allimi'l-evvel Aristotâlis* ve *Ma'rifetü'l-gâlib ve'l-mağlûb* Aristotâlis'e; *el-Emrâzû'l-müzmine* Archigenes'e; *el-Kenzü'l-a'zam* Batlamyus'a nisbet edilmektedir.

Literatürde havas ilminin kurucusu olarak tanıtılan Hermes'in kimliği konusunda farklı ifadeler kullanılmış, hatta Hermes kelimesinin özel isim mi cins ismi mi olduğu, özel isimse tek kişiyi mi yoksa birden fazla insanı mı adlandırdığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu zat Mısırlılar'a göre ay ve akıl-hikmet tanrısı Thot; Keldânîler'e göre Bâbil'de yaşamış felsefe, tıp ve sayıların özellikleri konularında fevkalâde bilgi sahibi bir bilge; Grekler'e göre Hermes Trismegistos (üç defa daha güçlü Hermes) diyerek Olymposlu Hermes'ten ayırdıkları ve Mısır tanrısı Thot ile birleştirdikleri bir tanrı; İbrânîler'e göre peygamber veya bilge olduğu tartışmalı Enoh (Uhnûh); İranlılar'a göre mitolojik şahsiyet Hüşeng'dir. İslâm kaynaklarında değişik devirlerde ve yerlerde yaşamış birkaç Hermes'in mevcut olduğu kabul edilir (İbnü'n-Nedîm, s. 327, 373, 417-418); Hermesü'l-Herâmise denildiği zaman akla gelen kişi ise Hz. İdris'tir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de Hz. İdris için sadece, "Kitapta İdris'i de an. Gerçekten o pek doğru bir insan, bir peygamberdir. Onu üstün bir makama yücelttik" (Meryem 19/56-57) denilmekte, hadiste ise hattü'r-remile başvurduğu belirtilmektedir (Müslim, "Selâm", 121; Ebû Dâvûd, "Tıb", 23); yani literatürde ileri sürüldüğü gibi havassa dair bilgilerin kaynağı olduğu söylen-

memektedir. Öte yandan İslâm tarihi ve tabakat kitaplarında yer alan bazı ayrıntıların, İbrânî kaynaklarındaki açıklamalarla büyük ölçüde paralellik gösterdiği görülmektedir. İbnü'l-Esir Hz. İdris'in ilk yazı yazan ve hesap, kozmoloji, nücûm ilimlerini, bitkilerin özelliklerini bilen ilk kişi olduğunu (*el-Kâmil*, I, 62-63), Nişancızâde de esrâr-ı hurûfa dair bir eserinin bulunduğunu (*Mir'âtü'l-kâinat*, I, 67) kaydetmektedir; Abdurrahman Bedevî ise *el-İnsâniyye ve'l-vücûdiyye fi'l-fikri'l-'Arabî* adlı eserinin sonunda Hermes'e nisbet edilen bazı metinler yayımlamıştır (s. 179-197). Araştırmalar, İbn Haldûn'un da belirttiği gibi havas kültürünün müslümanlardan dışarıdan geldiğini ortaya koymaktadır. Bu kültürün İslâm öncesi Bâbil ve Harran'da yaygın olması ve İslâmî dönemde de İbn Vahşiyye gibi Keldânî asıllı müellifler yoluyla yayılması, ayrıca Yunanlı filozoflara ait hermetik düşünceleri içeren risâlelerin Arapça'ya ilk çevrilen eserler arasında bulunması bu görüşü desteklemektedir. Bundan başka Empedoklesçi kozmolojinin nisbeten kılık değiştirmiş muhtevasıyla İslâm dünyasında tanındığı ve "muhabbet ve galebe" kavramları etrafında geliştirilen bu "oluş ve bozuluş" telakkisinin eşyanın havassına dayandırıldığı bilinmektedir (Şehristânî, II, 69-70; Empedoklesçi fikirlerin Şehristânî'nin yanı sıra Ebû Süleyman es-Sicistânî ve Âmirî'deki yansımaları için bk. Kraemer, s. 141-143).

İslâmî dönemde havas ilmine ilk ilgi duyan ve onu yaygın bir şekilde kullananların başında Şiiler ve mutasavvıflar gelmektedir. Şiiler'in bu ilgisinin temelini, Ehl-i beyt'e mensup kişilerin diğer insanlardan imtiyazlı oldukları inancı ile Hz. Âdem'e esmânın öğretilmesiyle başlatıp bütün peygamberlerde devam ettirdikleri hurûf ilminin Hz. Muhammed'de en üst noktaya ulaştığı, ondan Hz. Ali'ye ve ondan da imamlara geçtiği yolundaki telakkileri oluşturmaktadır. Şiiler, Ca'fer es-Sâdık'ın hem havâss-ı eşyâya dair simyayı hem de esrâr-ı hurûfa dayanan cefri bildiğini iddia etmektedirler. Bazılarınca Ca'fer es-Sâdık'ın öğrencisi ve Şîa'nın bab mertebesine ulaşmış ileri gelenlerinden biri olduğu kabul edilen Câbir b. Hayyân madenler, bitkiler ve yıldızlar hakkında birçok kitap yazmış, özellikle *Kitâbü'l-Havâşşî'l-kebîr*, *Kitâbü'l-Bahş*, *Kitâbü'l-Hamsîn*, *Kitâbü's-Seb'in* ve *Kitâbü'l-Mizân*'da havas ilmi kapsamına giren konular üzerinde durmuştur. Bunların yetmiş bir makaleden meydana gelen

birincisinde nesnelerin özellikleri (*Keşfü'z-ẓunûn*, II, 1416), ikincisinde tılsımların mahiyeti, çeşitleri ve hangi amaçlarla yapıldıkları, üçüncüsünde muhabbet işlemleri ve astroloji konuları, dördüncüsünde ise simyanın temel meseleleri ele alınmaktadır (İbnü'n-Nedîm, s. 420-423). Câbir, nesnelerin sahip oldukları gizli özellikleri "el-kuva'r-rûhâniyye" şeklinde nitelendirmekte, örnek olarak da görülmeyen ve hissedilmeyen gizli bir güçle demiri kendine çeken mîknâtis taşını göstermektedir. Bunların, aralarına kalın bir pirinç levhanın konulması halinde bile birbirlerini çektiklerini söyleyerek söz konusu güce "hassa" demekte ve onun bu nesnelerin içinde saklı olduğunu, bir başka nesneye yaklaştırıldığında ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Daha sonraları İsmâîlîler Câbir'in külliyatına birçok yeni eser ilâve etmişlerdir. İsmâîlî âlim Ebû Ya'kûb es-Sicistânî *Kitâbü'l-İftihâr*'da yedi ulvî harfin değerini anlatmak üzere bir bölüm ayırmış (s. 47-56), bu yolla bâtinî yorumlar yapmak için de *el-İlmü'l-meknûn ve's-sırrü'l-mahzûn* adlı risâleyi yazmıştır (Deylemî, s. 43). İhvân-ı Safâ risâlelerinin elli ikincisi sihir, azâim, tılsım, astroloji ve nazar gibi havas ilmine dahil sayılan konulara ayrılmış ve bu çalışmada minerallerin sempati-antipati durumları ele alınarak taş, bitki ve hayvanların da insanlar gibi gizli şuur ve latif hâslerinin bulunduğu iddia edilmiştir. Mîknâtis taşının demiri çekmesi, bu iki nesnenin birbirlerine yaklaştırılmaları anında, sevenin sevdiğine yaptığı gibi taşın demirin kokusunu alıp üzerine doğru giderek ona yapışması ve kendine çekerek sıkıca tutması şeklinde açıklanmaktadır. Daha sonra varlıkların özelliklerine dayanarak okuyuculara çeşitli öğütlerde bulunulmakta, meselâ süm-bülü yüzük gibi parmakta taşınmanın ve-bayı önleyeceği, incinin kalp hastalıklarına, zebcedin saraya karşı koruyucu olduğu ileri sürülmektedir; risâlede ayrıca Eflâtun'un *Kitâbü's-Siyâse*'si ile ünlü müneccim Ebû Ma'ser el-Belhî'nin astrolojinin sırlarına dair *Müzâkerât*'ından alıntılar yapılmaktadır (*Resâ'il*, IV, 287-288).

Tasavvuf'ta ise özellikle Kur'an'ın ve esmâ-i hüsnânın havassı çerçevesinde eserler verilmiştir. Sûfilere göre kalbini Allah'a bağlayıp mâsivâdan temizleyen insanlarda bu ifadelerin havassını anlayacak bir istidat gelişmektedir. Zünnûn el-Misrî'nin *Risâle fi havâşşî'l-iksîr*'i (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5309), Şehâbeddin Yahyâ b. Habeş es-Sühreverdi'nin

Havâşşu esmâ'illâhi'l-hüsnâ'sı ile (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3704) *Havâşşü'l-hurûf*'u (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1863), Gazzâlî'ye nisbet edilen *Havâşşü'l-Kur'ân* (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1163) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-İkdü'l-manzûm fi havâşşî'l-hurûf*'u (Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 659) sûfilerin havas konusundaki eserlerine örnek olarak gösterilebilir.

Havas konusuna sûfiler gibi filozoflar da ilgi duymuşlardır. Bunların ilk ve önemli temsilcilerinden biri, aynı zamanda tabip ve kimyacı olan Muhammed b. Zeke-riyyâ er-Râzî'dir. Onun, bazı eserlerinde hem eşyanın gerçek özelliklerini ortaya koyan bir yaklaşım içinde olduğu, hem de itibarî hassalar üzerine bina edilen tılsım gibi yöntemleri kullandığı görülmektedir. Ansiklopedik eseri *el-Hâvî*'de havassa dair birçok ameliyeye yer veren Râzî, *Kitâbü'l-Havâş*'ta muhabbet ameliyelerini inceleyip çeşitli usullerini gösterirken *Risâle fi şan'ati't-tılsâmât*'ta insanlar arasında dostluk temini, dil bağlama, idareci ve yöneticilerin teveccühlerini kazanma gibi konuları işler. Râzî'nin konuyla ilgili diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-İksîr*, *Kitâbü Nüketi'r-rumûz*, *Kitâbü'l-Hiyel*, *Kitâbü'l-Esrâr* ve *Kitâbü Sirri'l-esrâr*. Râzî ile hemen hemen çağdaş olan Keldânî asıllı İbn Vahşiyye de yazılarında ele aldığı bütün konuları havas ilmiyle irtibatlandırmış, canlılar arasındaki sempati-antipati ve bakışların etkisi (nazar değmesi) gibi konulara yer vermiştir; ayrıca onun tarımla ilgili konulara oküler açıdan baktığı *Kitâbü'l-Filâhat-i'l-kebîr* ile yine havas ilmine dahil edilebilecek konuları işlediği *es-Sihrü'l-kebîr*, *Kitâbü Esrârî'l-Kevâkib*, *Risâletü esrârî Utarid*, *Kitâbü's-Sümûm* ve *Kitâbü'l-Esmâ*' adlı eserleri de zikredilebilir (İbnü'n-Nedîm, s. 372, 423). İbn Sînâ ise insan nefsinin olağan üstü hadiselerle irtibat kurabilecek özelliklerine temas etmekte ve okuyucuya, "Âriflerin dua ile yağmur yağdırdıklarını, şifa bulmayı ve sel, veba, tufan gibi âfetlerden kurtulmayı sağladıklarını, beddua ile de aksini yaptıklarını işittiğin zaman hemen inkâr etme, düşün; çünkü tabiatın gizliliklerinde bu gibi şeylerin de sebepleri vardır" uyarısında bulunduktan sonra tabiatın sırları bilinmeyen gaybî işlerin nefis, nesnelerin özellikleri ve gök cisimlerinin etkileri olmak üzere üç sebebe dayandığını söylemektedir (*el-İşârât*, III, 892-902). *er-Risâletü'n-nirûziyye fi me'âni'l-hicâ'iy*e adlı eserinde ise varlık zincirindeki

çeşitli bağların özelliklerini ebced hesabını kullanarak Arap alfabesinin harfleri çerçevesinde açıklar ve sonuçta harflerle kozmos arasında bir münasebetin bulunduğunu iddia eder (Seyyid Hüseyin Nasr, *Üç Müslüman Bilge*, s. 42-43). Bu konuda tanınmış âlim Endülüslü Ebû'l-Kâsım el-Mecrî'ti de *Gâyetü'l-hakim ve ehâkku'n-neticeteyn bi't-ta'zîm* adlı kitabı kaleme almıştır. Burada müellifin ulaştığı "iki netice" ile, nesnelerde mevcut olan "havâss-ı hakikî" ve mevcut olduğu var sayılan "havâss-ı i'tibârî"yi kastettiği anlaşılmaktadır. Mecrî'tin Eflâtun, Câbir b. Hayyân ve İbn Vahşiyye gibi müelliflerden bol miktarda alıntılar yaptığı kitabın yazma bir nüshası Râgib Paşa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 870); eser *Picatrix* adıyla Latince'ye de çevrilmiştir.

Genelde ilk dönem kelâmcılarının karşı çıkmalarına ve bu yolla bilgi edinilemeyeceğini söylemelerine rağmen dolaylı da olsa Bâtîniğin etkisinde kalmış olan Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî ve Celâleddin ed-Devvânî gibi müellifler havas konusunda kitap yazmışlardır. Bunlardan Râzî'ye nisbet edilen *es-Sırrü'l-mektûm fi es-rârî'n-nücûm* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhîm Paşa, nr. 845), Muhammed b. Muhammed el-Füllânî el-Kişnâvî tarafından özetlenerek *Kitâbü'd-Dürri'l-manzûm ve hulâsatü's-Sirri'l-mektûm fi's-sihr ve't-talâsım ve'n-nücûm* ismiyle yayımlanmıştır (Kahire 1350). Havassa dair halk arasında en tanınmış eser, Kuzey Afrikalı bilgin Ahmed b. Ali el-Bûnî'nin *Şemsü'l-ma'ârifî'l-kubrâ*'sıdır. Dört cüzden oluşan kitapta harflerin çeşitleri ve sırları, yıldız ve burçların tâli ve men-zilleri, besmele, esmâ-i hüsnâ, ism-i a'zam, sûre ve duaların havassı, faydalı vefk ve tılsımlarla cefr ve kutsal taşların havassına yer verilmekte, ayrıca hassalardan faydalanmak suretiyle zehirlerden korunma, haşeratin uzaklaştırılması, düşmana galip gelme, hastalıktan şifa bulma ve sevdiği bir kimseyi kendine bağlama gibi işlemlerin nasıl yapılacağı izah edilmektedir. Bûnî bu kitaptaki üslûbunu *Esrârü'l-hurûf ve'l-kelimât*, *İlmü'l-hüdâ ve esrârü'l-ihtidâ fi şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ ve Le'tâ'ifü'l-işârât fi esrârî'l-hurûfî'l-fulviyyât* gibi eserlerinde de sürdürmüştür. İbnü'l-Hâc el-Abderî et-Tilimsânî'nin *Şümûsü'l-en-vâr ve künûzü'l-esrârî'l-kubrâ* adlı eseri de Bûnî'nin *Şemsü'l-ma'ârif*'ine benzerdir. Ali b. Aydemir el-Cildeki'nin *Dürretü'l-gavvâş ve kenzü'l-ihtişâş fi 'ilmi'l-havâşş*'inde havas bölümü canlıların havassı ve cansızların

havassı olmak üzere iki kısma ayrılmıştır; Ali el-İznîkî'nin *Kitâbü'd-Dürretü'l-gavvâş fi esrâri'l-havâşş*'ı da bu eserin devamı niteliğindedir. Dâvûd-i Antâkî, *en-Nüzhetü'l-mübhice* adlı kitabının son kısmını havassa ayırarak burada hayvan, bitki ve madenlerin özelliklerinden söz etmiştir. Bunların dışında ayrıca havassa dair şu eserler de zikredilebilir: İbn Şu-ayb el-Medâinî, *Kitâb fi 'ilmi'l-havâşş* (Sezgin, III, 378); Ebû'l-Anbes es-Saymerî, *Kitâbü Aşli'l-uşul fi havâşşî'n-nucûm ve aḥkâmiḥâ* (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 146); İbnü's-Süveydî İbrâhîm b. Muhammed b. Ali b. Tarhan, *el-Bâhîr fi havâşşî'l-cevâhîr* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3697); Abdülmelik b. Zühr, *Cem'u'l-fevâ'idî'l-müntehabe mine'l-havâşşî'l-mücerrebe* (TSMK, III, Ahmed, nr. 2068); Utârid b. Muhammed el-Hâsib, *Menâfi'u'l-aḥcâr ve'l-hazer ve havâşşü'l-hurûf* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3610); Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Dâvûd, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-efkâr fi havâşşî'l-hayevân ve'n-nebât ve'l-aḥcâr* (Köprülü Ktp., Ahmed Paşa, nr. 197; Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 988); Abdurrahman b. Ahmed el-Bistâmî, *Kitâb fi'l-havâşş* (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa ve Camii, nr. 540); Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed ed-Dimyâtî, *Risâle fi't-ḥib ve'l-havâşş* (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1163); Hârûn Şah es-Simâvî, *Havâşşü'l-aḥcâr ve'l-ma'âdin* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4871); Abdülfettâh b. Muhammed Lârendî, *Hizânetü'l-havâşş* (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 71). Havas ilmiyle ilgili yukarıda verilenlerden başka birçok çalışma daha yapılmıştır (başlıcalarının listesi için bk. Ullmann, s. 402-426); bu tür eserlerin büyük bir kısmı isim ve harflerin havassına dairdir (bk. HAVÂSSÜ'L-KUR'ÂN; HURÛFİLİK).

Havas ilmi nesnelerin gizli özelliklerini tanıma ve bu özelliklerden faydalanmayı amaçlayan bilgi dalıdır. Eğer nesnelerin gerçek özelliklerine nüfuz edip onlardan istifade yoluna gidilebilirse bunda dinî açıdan bir sakınca yoktur; aksine özendirilmesi dahi söz konusudur. Bu özellikler duyularla ve kesin biçimde algılanabildiği takdirde bilimin alanı içine girmektedir. Havas ilminde var sayımlar, modern bilimin deneysel yöntemleriyle temellen-dirilemeyen ön kabullerden ibarettir. Ancak nasıl ki simya modern kimyanın, astroloji modern astronominin gelişmesine katkıda bulunmuşsa havas ilmi de

"tabii özellik" kavramının araştırılmasına katkıda bulunmuştur. Havas ilmi konusunda yapılan tartışmalar daha çok nesnelere birtakım itibarî değerler vererek bunlar üzerine hüküm bina etme noktasında odaklanmaktadır; hermetik gelenek denilen de budur. İbn Teymiyye, böyle bir geleneğin Hz. İdrîs'e dayandığına dair elde sahih haberler bulunmadığını, bulunsu bile bunların bir peygamberde görülen mucizeler olabileceğini ve günlük hayatta denenemeyeceğini söylemekte, ayrıca Ca'fer es-Sâdık, takipçileri Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne'ye nisbet edilen cefr ve vefklerin de bu kişilerle ilgisinin bulunmadığını belirtmektedir (*Mecmû'u fetâvâ*, XXXV, 166-190). Hz. Ali'nin hilâfetinden sonra fitnenin zuhuruyla ümmet çeşitli kamplara bölününce gulât-ı Şîa'ya mensup fırkalar Selef'e karşı bir söylemle ortaya çıkmışlar, bu iddialarının kaynağı sorulunca da, "Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e verilmiş gizli bilgilerdir" demişlerdir. Kur'an'da onun şifa olduğu (Yûnus 10/57; el-İsrâ 17/82; Fussilet 41/44), hadis kaynaklarına ise havas ve faziletlerinin bulunduğu dair bilgiler yer almakla beraber buradaki şifanın maddî hastalıklara değil küfür, şirk, fitne, cehalet gibi kalbî hastalıklara karşı ve yine havas ve faziletinin de müminin kalbine takvâ, irade gücü, yakîni iman vb. ilham ve telkin etmesi şeklinde olduğunu düşünmek gerekir. Kâtib Çelebi havassın, sâlih kişilerin tecrübelerine dayanan virdlerin tekrarlanması suretiyle isteğe ulaşma olduğunu ve bazı havas hakkında çeşitli hadisler mevcut bulunmakla birlikte bunların çoğunun mevkuf olduğunu, hakkında hadis bulunmayan havassa dair ise halkın çok şey uydurduğunu söylemektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 726). Yukarılarda belirtildiği gibi havas ilmi İslâm kültürüne dışarıdan girmiş ve önceleri gulât-ı Şîa gibi aşırı gruplar tarafından kullanılmıştır; daha sonra bazı mutasavvıflar da onlardan alarak Ehl-i sünnet arasında yaymışlardır. Eş'arîler, nesnelerin içinde illet-mâlul ilişkisini meydana getiren gizli özelliklerin mevcudiyetine inanmamakta ve meselâ ateşin havassından dolayı değil Allah dilediği için yaktığını, buna karşılık Mu'tezilîler de eşyaya yaratılış esnasında verilen havas sayesinde illet-mâlul ilişkisinin cereyan ettiğini söylemektedirler. Kelâmcıların çoğunluğu ise konuyu daha çok bir bilgi problemi olarak ele almış ve bu yolla bilgi edinilemeyeceğini, ayrıca bu yöntemi kullanan kişilerin insanların mucizeler hakkındaki inançlarını sarsacaklarını dile getirerek başvur-

dukları usullere karşı çıkmıştır. Bu noktada Meşşâî filozoflar onlara destek verirken İşrâkî filozoflar havassa dayanan usulleri savunmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Lisânü'l-'Arab*, "ḥşş" md.; *Kâmus Tercümesi*, II, 373; Müslim, "Selâm", 121; Ebû Dâvûd, "Tıb", 23; Ebû Ya'kûb es-Sicistânî, *Kitâbü'l-İftihâr* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelûs), s. 47-56; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdü'd), s. 327, 369-373, 417-425; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, IV, 283-358; İbn Sînâ, *el-İşârât*, III, 892-902; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), II, 68-73; Ahmed b. Ali el-Bûnî, *Şemsü'l-ma'ârifü'l-kubrâ*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü's-Sekâfiyye), tür.yer.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 62-63; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât*, III, 208; Deylemî, *Mezhebü'l-Bâtiniyye*, s. 43, 54-57; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXXV, 166-196; İbn Haldûn, *Muḥaddime*, I, 411; III, 1159-1165; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), XI, 359; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Müfîdû'l-ülûm ve mübîdû'l-hümûm*, Kahire 1310, s. 204-205; Nişancızâde, *Mir'âtü'l-kâinât*, İstanbul 1290, I, 67; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 364-370, 396-397; II, 568-573; *Keşfü'z-zunûn*, I, 79, 411-412, 725-726; II, 1416; Şerkâvî, *el-Hükümetü'l-Bâtiniyye*, Kahire 1982, s. 120-122; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ülûm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmiyye), II, 54-55, 151-153, 236-239, 280-283, 318-332, 497; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 173-174; Sezgin, *GAS*, III, 378; Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften*, s. 402-426; Abdurrahman Bedevî, *el-İnsâniyye ve'l-vücûdiyye fi'l-fikri'l-'Arabî*, Küveyt 1982, s. 179-197; Mustafa Gâlib, *Mefâtiḥu'l-ma'rife*, Beyrut 1982, s. 307-311; Âtîf el-İrâkî, *Şevretü'l-'akl fi'l-felsefeti'l-'Arabîyye*, Kahire 1984, s. 179; Ali Nemâzî, *Müstedrekü Seffineti'l-bihâr*, Tahrân 1984, s. 193-195; Seyyid Hüseyin Nasr, *Üç Müslüman Bilge* (trc. Ali Ünal), İstanbul 1985, s. 42-43; a.mlf., *İslâm ve İlim* (trc. İlhan Kutluer), İstanbul 1989, s. 193-202; J. L. Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, Leiden 1986, s. 141-143; İsmâ Abdüh - Ahmed İsmâil Yahyâ, *Haḳîkatü'l-insân*, Kahire 1988, II, 273-276; Mahmut Erol Kılıç, *İslâm Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce* (yüksek lisans tezi, 1989, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 6-36; Yahyâ Şâmi, *Târîḥu't-tencim 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994, s. 73-99.

İLYAS ÇELEBİ

HAVÂSS-I HÜMÂYUN

(bk. HAS).

HAVÂSS-I REFÎÂ

(خواص رفیعی)

Resmî yazışmalarda genellikle Eyüp kadılığı için kullanılan tabir (bk. EYÜP).

HAVÂSS-I VÜZERÂ

(bk. HAS).